

HEINRIHA STRODA IEGULDĪJUMS NACIONĀLO PARTIZĀNU KARA IZPĒTĒ

Autobiogrāfija

Sēlija devusi daudz izcilu personību, kā atzinis vēsturnieks Heinrihs Strods (1925–2012): "mums ir bijuši gan militāristi, gan teologi, literāti, gan arī okupāciju funkcionāri." Strods dzimis 1925. gada 20. aprīlī Dvietes pagasta "Srazdiņos". Mācījies Ūziņkroga un Dvietes pamatskolās, vēlāk Ilūkstes Valsts humanitārajā ģimnāzijā (līdz 1944. gadam), kur mācījās kopā ar vēlāko Ilūkstes nacionālo partizānu pulka štāba priekšnieku Jāni Baltmani. Viņa dzīve bija cieši saistīta ar pēckara notikumiem, kam Strods vēlāk pievērsās savos pētījumos. Kā tiešais liecinieks viņš uzskatīja par savu pienākumu nodot nākamajām paaudzēm savu ieguldījumu par nacionālo partizānu karu Latvijā, pētījumiem piešķirot savu subjektīvo skatījumu. No 1944. līdz 1946. gadam Strods strādāja par skolotāju Bebreņu vidusskolā, vienlaikus studējot Latvijas Valsts Universitātes Vēstures fakultātē (no 1945. līdz 1950. gadam). Pēc universitātes beigšanas viņu uzņēma aspirantūrā, un 1953. gadā viņš aizstāvēja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju par Kurzemes kroņa muižām. Strods strādāja Centrālajā Latvijas Vēstures muzejā, kur bija vecākais pētnieks, vēlāk nodaļas vadītājs un direktora vietnieks zinātniskajā darbā. Vēlāk viņš ieņēma vecākā pētnieka amatu Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektorā. Strods veicis plašus pētījumus Latvijas un lauksaimniecības vēsturē, strādājot daudzos arhīvos dažādās valstīs. 1977. gadā Maskavā viņš aizstāvēja vēstures zinātņu doktora disertāciju "Lauksaimniecība Latvijā pārejas periodā no feodālisma uz kapitālismu". 1982. gadā Strods tika ievēlēts par Latvijas Universitātes vēstures profesoru, un līdz 1993. gadam viņš vadīja PSRS vēstures katedru. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, no 1998. gada, viņš bija Latvijas Okupācijas muzeja pētniecības programmu vadītājs. No 1992. gada Strods bija habilitētais vēstures doktors, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, kā arī Latvijas Valsts Prezidenta Vēstures komisijas holokausta laika noziegumu izpētes starptautiskās komisijas un Ministru kabineta komisijas PSRS okupācijas režīma nodarīto zaudējumu aprēķināšanas loceklis.

Stroda darbs par nacionālo partizānu karu Latvijā ir saņēmis gan uzslavas, gan kritiku. Tomēr neapšaubāms ir viņa ieguldījums, kas, pateicoties tā laika sakariem ar Krieviju, ļāva piekļūt tās arhīviem un iegūt unikālus pirmavotus plašai nacionālo partizānu bruņotās kustības pētniecībai. Šie pirmavoti šodien citiem vēsturniekiem ir nepieejami, un pagaidām neviens Latvijas vēsturnieks

nav spējis pietuvoties Stroda veiktajam darba apjomam. Pētnieciskās darbības dēļ Strodam 2007. gadā tika aizliegts iebraukt Krievijā. Profesors Strods mira 2012. gada 13. aprīlī un tika apglabāts Rīgā, Pirmajos Meža kapos.

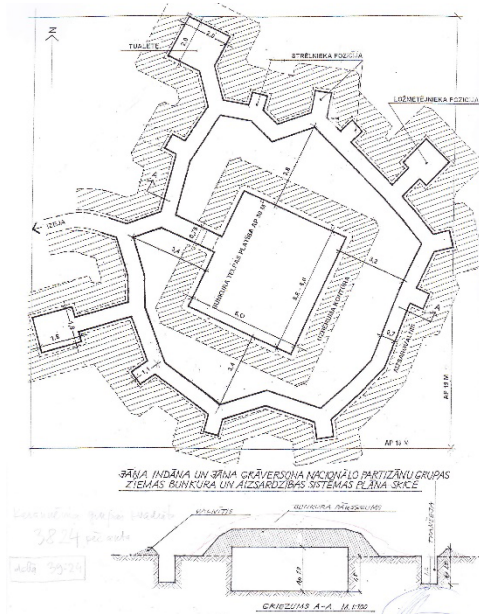
“Nacionālo partizānu karš 1944-1956”

Stroda pirmais pētījums “Nacionālo partizānu karš 1944-1956” (1996) balstīts uz emociju pacēlumu par tautas brīvības alkām, kritika veltīta padomju laika publicētajiem avotiem un literatūrai. Taču autors labi sapratis, ka viņa pētījums nebūs patiesība pēdējā instancē. Tikšanās ar laikabiedriem, Jāni Baltmani, cīņu vietu apmeklējums ir devis priekšstatu, kas kalpojies autoram labāk iepazīties ar avotiem un darbu veikt zinātniskā līmenī. Vēsturnieks partizānu karu aplūkojis ļoti plaši. Viņš nav izdalījis atsevišķus novadus, bet aprakstījis nacionālo partizānu kara notikumus hronoloģiskā secībā, aptverot laika posmu no kara pirmā gada – 1944. – līdz pat 1956. gadam. Darbā tiek atklāti: cīņas iemesli un to motivācija, pretinieka spēki un darbības. Autors atspēko padomju propagandu par šķiru cīņu, atklājot nacionālo partizānu patieso mērķi – cīņu par valstiskuma atjaunošanu. Viņš noliedz arī padomju veidoto propagandu, ka nacionālo partizānu bruņotā kustība veidojās, pateicoties vācu spēcīgiem. Pētījumā atspoguļota arī nevardarbīgā pretošanās.

Strods jau toreiz saprata atmiņu vākšanas nozīmi un centās atgādināt, ka mutvārdu avoti nav pietiekami vākti valsts līmenī un tas ir zināms pārmetums Latvijas valstij. Īpaši vērtīgas ir autora aplūkotās nacionālo partizānu cīņas metodes, kas ietvēra sevī uzbrukumus padomju varas centriem, izpildkomiteju ieņemšanu, padomju varas amatpersonu likvidēšanu. Partizānu taktika pamatā balstījās uz straujiem uzbrukumiem un tikpat strauju atkāpšanos, izvairoties no frontālām sadursmēm ar karaspēku. Kā autors pats uzsvēris, padomju vara, piemēram, Ilūkstes apriņķī, turējās tikai apriņķa centrā, kur atradās karaspēks, bet pagastos saimniekoja mežabrāļi. Lielā partizānu nežēlestība pret kolaborantiem izskaidrojama ar viņu pastrādātajiem noziegumiem pret vietējiem iedzīvotājiem.

Strods savā pētījumā īpašu vērību pievērsa Latvijas nacionālo partizānu mītnēm un to nocietinājumiem. Šīs mītnes raksturoja ne tikai paši meža bunkuri, bet arī ap tiem izveidotie izteikti aizsardzības riņķveida ierakumi, mīnētā apkārtnē. Spilgts piemērs tam ir viena no pēdējām nacionālo partizānu kaujām Sūpes purva apkārtnē Jēkabpils apriņķī. Partizāni šeit bija izveidojuši īstu "cietoksni" – nocietinātu mītni. Šajā kaujā viņi, saprotot, ka uzvara nav iespējama, tomēr

izvēlējās stāties pretī ienaidniekam, cīnoties ar nāvei nolemta likteņa apziņu. Šādi piemēri demonstrē ne tikai augstu nocietinājumu kvalitāti, bet arī partizānu gribu un morāli.

Gunāra Blūzmas zīmējums. Indāna Grāvelsona bunkurs

Autora foto. Indāna Grāvelsona bunkurs

Papildus meža bunkuriem, Strods savā darbā raksturojis arī partizānu izmantotās slēptuves. Šīs slēptuves tika veidotas dažādās civilajās ēkās: zem dzīvojamo māju grīdām, šķūņos, klētīs un citās mazāk pamanāmās vietās.

Kā viens no konkrētiem piemēriem ir 2022.gadā atklātā Alfrēda Blumberga slēptuve (1949), kas atradās Ilūkstes apriņķa Gārsenes pagastā. Šādu slēptuvju esamība apliecina vietējo iedzīvotāju drosmi un organizētību, nodrošinot partizāniem nepieciešamo atbalstu.

Autora foto

Tāpat autors raksturojis MGB (Valsts Drošības Ministrija) pratināšanas protokolus, to standartizēšanu, gramatiskās un loģistiskās kļūdas. Autors savā pētījumā akcentē, ka bieži vien nacionālo partizānu atbildes bija daudz pārdomātākas un intelektuālākas ne kā MGB pratinātāju uzdotie jautājumi. Šis kontrasts netieši atklāj un piešķir augstu vērtību starpkaru posma Latvijas izglītības sistēmas kvalitātei. Tā bija sagatavojusi jauniešus, kas spēja kritiski analizēt starptautiskos notikumus un labi izprata Latvijas vietu un nozīmi tolaik aktuālajā ģeopolitisko notikumu krustcelēs. Proti, protokoli liecina par labu šo jauniešu erudīcijai un spējai aizstāvēt savu pārliecību, pat atrodoties spiedīgā un bīstamā pratināšanas situācijā. Šis autora atgādinājums šodienas apstākļos mums pētniekiem ir ļoti svarīgs, jo nebūs vairs pieejami mutvārdu avoti kritikai, jāreķinās mācēt izlasīt starp rindiņām galveno pateikto, jeb noliegto –“pierakstīto”.

Autors plaši un detalizēti aplūkojis Iznīcinātāju bataljonu kaujiniekus, raksturojot tos kā kaujas nespējīgus, tos pielīdzinot pat kā nehigiēnisku un morāli pagrīmušu daļu. Iznīcinātāju bataljonu kaujas spējas bija zemas, tāpēc mežabrāļi galvenokārt cīnījās ar armiju. Interessants ir

autora secinājums par jaukto tipa ieroču izmantošanu kaujiniekiem, lai mežabrāļiem rekvizētie ieroči radītu problēmas munīcijas sagādē.

Sliktāk autoram veicies ar NKVD (Iekšlietu Tautas komisariāts) un MGB vienību raksturojumu, kur jūtams avotu trūkums. Nav atbilžu, kāds, tad bija šo vienību aprūņojums? Cita starpā autors norādījis, ka laika periodā no 1945. līdz 1949. gadam Latvijā ieradās vairākas speciālās vienības no citiem PSRS reģioniem.

Tāpat autors ir aplūkojis arī partizānu sadarbības formas, kā galveno izceļot Lietuvas brīvības cīnītāju sadarbību ar latviešu partizāniem. Tā kalpoja par pamatu mūsu brāļu tautu likteņu kopībai un radnieciskajām saitēm.

Jāpapildina, ka nenoliedzami, lielu lomu spēlēja lietuviešu diaspora, kas Latvijas pierobežā nonāca arī agrārās politikas rezultātā starpkaru posmā. Lietuvieši bija lojāli Latvijas valstij, viņi apzinājās arī savu pienākumu pret savu valsti. Bija gadījumi, kad Lietuvas pilsoņi izpildīja savu dienesta pienākumu, nodienot savas valsts armijā, un pēc dienesta atgriezās pie savas ģimenes Latvijā.

Un vibeidzot Strods uzsver ļoti būtisku secinājumu, ka nevar salīdzināt nacionālo partizānu pretošanos ar kādu Rietumu okupēto valsti, kas cīnījās pret fašistisko režīmu, kas saņēma organizētu apgādi no ieinteresētu ārzemju varu pusēm. Visa apgāde balstījās uz pašu partizānu pleciem un pilsoniskās sabiedrības atbalsta.

Stroda grāmatas otrā daļa apkopo vairāku avotu dokumentus, kas raksturo to cīņu mērķus, publicēti Latvijas nacionālo partizānu apvienību statūti, pavēles. Uzskaitītas kauju operācijas. Uzrādīti izdotie dienesta pakāpju apzīmējumi, iekšējā disciplīna, zvēresti, sakari un operatīvā darbība, kā arī organizatoriskie lēmumi par vienību komplektēšanu bataljonos un rotās.

H. Stroda grāmatas trešajā daļā ir apkopotī un publicēti dažādi materiāli-dokumenti, atmiņas, dzeja un dziesmas. Īpašu uzmanību pelna Ilūkstes nacionālo partizānu pulka komandiera Staņislava Urbāna vēstule N. Hruščovam. Vēstulē Urbāns pauda viedokli par viņaprāt nesamērīgi ilgo piespriesto sodu un atsaucās uz MGB solījumiem. Ne visi nacionālie partizāni ticēja MGB solījumiem, taču daļa, ieskaitot pašu Urbānu, tomēr paļāvās uz tiem. Šis fakts demonstrē padomju varas nemainīgo raksturu, proti, ka solījumi nekad netiks pildīti.

Autoram bijušas vairākas zinātniskās publikācijas un starptautiskie lasījumi, kuros vērtēta Baltijas partizānu pretošanās, to sastāvs un cīņu metodes, kā galveno izšķirot Lietuvas dominanti

Baltijas partizānu karā. Strods analizējis partizānu kara sakāves iemeslus, gan uzsverot trimdas devumu tēmas izpētē, kā arī reģionālo pētījumu nozīmi.

Pēdējā apkopotajā ceturtajā 2012.gada izdevumā Strods ir devis izpratni par nacionālo partizānu darbību pēc partizānu apvienību sabrukuma, kur cīņa turpinājās ar pašiniciatīvu. No vienas puses zaudējot centrālo vadību, tas mazināja disciplīnas jautājumus, atstājot visu pēc savas izpratnes. No otras puses grupas bija grūtāk neitralizēt, jo MGB bija grūtības iefiltrēt savu aģentūru. Autors ir identificējis Latvijas lauku sabiedrības attieksmi pret nacionālo partizānu bruņoto kustību, iedalot to trīs grupās. Pirmā grupa bija līdzjūtēji – tie, kuri zināja par bruņoto pretestības kustību, bet, lai izvairītos no represijām, izlikās to neredzam (bija neitrāli). Otrā grupa bija reālie atbalstītāji – tie, kas sniedza partizāniem aktīvu palīdzību. Visbeidzot, trešā grupa bija naidīgi noskaņotie – tie, kas bija naidīgi savas pārliecības dēļ vai sadarbojās ar okupācijas režīmu. Vēsturnieks jau toreiz iezīmēja tā saucamos "neērtās vēstures" jautājumus, ar ko nāksies saskarties nākamajiem pētniekiem, veidojot objektīva pētījuma slēdzienus. Autors minējis gadījumus, ja partizānu darbība varēja kļūt nežēlīga pret lojāli noskaņotiem saimniekiem, iedzīvotāji varēja nonākt antagoniskā stāvoklī pret partizāniem. Šāds stāvoklis varēja būt bīstams pašiem partizāniem. Tāpat nokļūšana okupācijas drošības iestāžu redzeslokā nereti nozīmēja cilvēka atzīšanos un piekrišanu sadarbībai.

Īpaši vērā ņemama ir Stroda izstrādātā nacionālo partizānu tipoloģija attiecībā uz tiem partizāniem, kuri bija legalizējušies (iznākuši no meža un atklājušies padomju varai). MGB aģentūra saviem vervēšanas mēģinājumiem visbiežāk izmantoja tieši šo legalizējušos personu kategoriju. Analizējot viņu turpmāko rīcību, Strods definēja trīs galvenās grupas (izvēles modeļus). Pirmā kategorija ietvēra tos, kas piekrita sadarboties ar MGB, sniedzot ziņas. Otrā kategorija formāli (fiktīvi) piekrita sadarbībai, taču centās visādi maldināt MGB un sniegt nepatiesu informāciju. Trešā kategorija veidoja aktīvu pretdarbību vai atteicās sadarboties. Tie bija partizāni, kas bieži vien atkārtoti iegāja mežā, nevēloties sadarboties ar drošības dienestu. Stroda izveidotā tipoloģija skaidri definē šo cilvēku izvēles modeļus un rīcību, kas ļauj pētniekiem labāk sagrupēt un analizēt legalizējušos partizānu likteņus un motivāciju.

Autors pievērsis uzmanību arī tādiem sadzīvviskiem aspektiem kā partizānu apģērbs, maskēšanās un bruņojums. Strods savos pētījumos ar piemēriem nav skāris nacionālo partizānu problemātiskos jautājumus, toties norādījis to galvenos cēloņus. Kritiski analizējis pirmās Latvijas

armijas, tai skaitā Aizsargu organizācijas darbību iespējamā kara gadījumā. Tāpat Latvijas Centrālajai padomei(LCP) nav ticis izstrādāts pretošanās kustības plāns un struktūra. Nav bijuši sagatavoti vadītāji un bāze partizānu kara apstākļiem.

Var pieminēt arī autora kritiku par nacionālo partizānu saukšanu par mežabrāļiem. Strods vēlējies vairāk izcelt oficiālo terminu, kas atbilstu starptautiskai praksei pēc definīcijas, bet tas nenozīmē, ka nosaukums mežabrāļi būtu pretrunā ar nacionālo partizānu nosaukuma būtību. Šādu apzīmējumu lietoja visos Latvijas novados.

Kā sava veida secinājumu un vēsturisko nozīmi nacionālajam partizānu karam Strods ir devis salīdzinājumu par Latvijas valstikuma atdošanu bez neviena šāviena 1940.gadā un nacionālo partizānu karu, kas viņaprāt zināmā mērā to rehabilitēja un cīņa turpinājās kā nevardarbīgā pretošanās. Un vibeidzot autors ir devis partizānu karam definīciju- “Karš var būt ne tikai starp karojošo valstu armijām, bet arī starp nepaklausīgajām iedzīvotāju grupām-partizāniem, kuri cīnījās pret okupācijas varu ”. Vēsturnieku aprindās vairāk pieņemts lietot bruņotās pretošanās kustība. Tomēr H. Stroda definīcija nav atspēkota ar jauniem zinātniskiem pierādījumiem, kas ļautu to atmest.

Autoram ir vēl divi izdevumi „PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945), kur arodam atbildes par tautas noraidošo atbalstu sarkanajiem partizāniem. Otrajā daļā apkopotas kaujinieku instrukcijas, atskaites, autobiogrāfijas. Viens no vērtīgākajiem un interesantākajiem aspektiem ir profesora Heinriha Stroda un akadēmiķa Viļa Samsona sarakste. Šī sarakste izceļ diametrāli pretējus un fundamentāli nesamierināmus viedokļus par Latvijas 20. gadsimta vēsturi. Strods kā nacionālo partizānu kustības pētnieks koncentrējās uz nacionālās pretošanās un Latvijas neatkarības ideju. Vilis Samsons kā bijušais sarkanā partizānu pulka komandieris un padomju vēsturnieks stingri aizstāvēja sarkano partizānu (kaujinieku) nozīmi Padomju Latvijas historiogrāfijas garā. Šī polemiskā sarakste kalpo kā spilgts piemērs tam, cik dziļi sašķelta bija Latvijas vēstures interpretācija. Tā apgrūtinā vienotas nacionālās identitātes un vēstures izpratnes veidošanos pat pēc neatkarības atgūšanas, jo demonstrē divu ietekmīgu vēsturnieku (un divu laika posmu) atšķirīgo pieeju un pārliecību. Tādējādi sarakste ir nozīmīgs avots, lai pētītu ne tikai vēsturiskos notikumus, bet arī to, kā tie tika veidoti un ideoloģiski traktēti dažādos režīmos.

NOBEIGUMS

Heinriha Stroda fundamentālais pētījums "Nacionālo partizānu karš 1944–1956" ir nozīmīgs zinātnisks darbs. Tas neapšaubāmi ir balstīts gan uz emociju pacēlumu par tautas brīvības alkām, gan uz rūpīgu avotu apkopojumu un laikabiedru liecībām, kas piedāvā plašu un hronoloģiski secīgu nacionālās bruņotās pretošanās analīzi, aptverot laika posmu no 1944. līdz 1956. gadam. Strods mērķtiecīgi atspēko padomju propagandu, kas partizānu kustību pasniedza kā šķiru cīņu vai vācu specdienestu radītu parādību, tā vietā skaidri definējot partizānu patieso mērķi – cīņu par valstiskuma atjaunošanu. Vēsturnieks detalizēti raksturojis partizānu cīņas metodes, kā arī partizānu mītnes ar aizsardzības riņķveida ierakumiem līdz slēptuvēm civilajās ēkās, kas apliecina pilsoniskās sabiedrības drosmīgu atbalstu. Īpaši nozīmīga ir Stroda izveidotā tipoloģija par legalizējušos partizānu tālāko rīcību, kas ļauj pētniekiem analizēt sadarbības, fiktīvas atraktīšanās vai pretdarbības modeļus MGB vervēšanas mēģinājumiem. Analizējot MGB pratināšanas protokolus, varam konstatēt nacionālo partizānu atbilžu intelektuālo pārkumu, kas norāda uz starpkaru Latvijas izglītības kvalitāti. Autors kritiski izvērtējis arī padomju Iznīcinātāju bataljonu zemo kaujas spēju un kritiski norādījis uz nespēju organizēti vākt mutvārdu avotus par nacionālo partizānu karu.

Izcēlis problēmas, kuras joprojām pastāv aiz viedokļu dažādības, kas tomēr ir diametrāli pretējas un apgrūtina vienotas nacionālās identitātes izpratnei. Devis metadoloģisku ievirzi un norādījis tālāko virzienu nacionālo partizānu kara izpētei nākamajiem vēsturniekiem. Stroda patriotisko attieksmi ilustrē viņa novēlējums Sēlijas ļaudīm: “Ja tie nezina savas nācijas, vispirms sava novada pagātni, tie nesapratīs savu mūsdienu vēsturi patiesības un patriotisma garā.” Ar šo darbu Strods ir ielicis stabilus pamatus turpmākajai pētniecībai, uzceļot karkasu, kura sienu un jumta veidošanu atstājis nākamajiem vēsturniekiem.

Mg.hist. Haralds Bruņinieks